

Omer Hamzić

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku
hamzicomer@gmail.com

MEHMED SPAHO I PREGOVORI CVETKOVIĆ – MAČEK

Apstrakt: Iako su pregovori Cvetković – Maček o rješavanju hrvatskog pitanja (od polovine marta do kraja augusta 1939. godine) vođeni u strogoj tajnosti, po svim principima tajne diplomatije, njih su ipak pratile mnoge pozitivne ili negativne javne reakcije i osporavanja. Među rijetkim koji se u tom pogledu nisu skoro nikako oglašavali bio je i dr. Mehmed Spaho, sa svojim najbližim saradnicima. Našavši se u nezahvalnoj političkoj poziciji, nisu javno reagovali čak ni onda kada se, u završnici pregovora, otvoreno počelo govoriti o mogućoj podjeli Bosne. U pokušaju da se dođe do uzroka koji su do toga doveli, u ovom prilogu govori se o tome šta je Mehmed Spaho radio dok su trajali pregovori Cvetković - Maček i kako je reagovao na rezultate tih pregovora izvan javne političke scene, i ne sluteći da neće dočekati završetak te velike „utakmice“, čiji su rezultati ostavili trajne posljedice na ovom prostoru.

Ključne riječi: Mehmed Spaho, sporazum Cvetković – Maček, Kraljevina Jugoslavija

Abstract: Although the Cvetković – Maček negotiations on solving of the so-called Croatian issue (from mid-March to the end of August 1939) were held in secrecy, in accordance with principles of secret diplomacy, they were followed by numerous positive or negative public reactions and disputes. Among the very few who almost never publicly declared themselves in this regard were Mehmed Spaho and his closest associates. Having found themselves in a truly ungrateful political position, they did not publicly react even when, in the finale of the negotiations, there was an open discussion about possible division of Bosnia. Trying to detect the causes which led to such a situation, this paper focuses on what Mehmed Spaho was doing during the Cvetković - Maček negotiations and how he reacted to the results of these negotiations outside the public political scene without being able to foresee that he would not live to see the end of that “huge match”, whose results left lasting consequences in this region.

Keywords: Mehmed Spahe, Cvetković – Maček Agreement, Kingdom of Yugoslavia

Uvod

U ovom prilogu učinjen je pokušaj da se propita političko djelovanje Mehmeda Spahe u toku pregovora Cvetković – Maček i sagleda njegova realna politička pozicija u nomenklaturi Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ) i vladi Dragiše Cvetkovića s ciljem da se ustanovi koliko je on objektivno mogao uticati na te procese, u prvom redu na poziciju Bosne i Hercegovine u budućem preustroju zemlje, s obzirom da je od početka snažno podržavao vladinu politiku sporazuma sa Hrvatima. Pitanje nije jednostavno, zato što se Spahe nije javno izjašnjavao o poziciji Bosne i Hercegovine u toku pregovora Cvetković – Maček. S druge strane, u nekim memoarskim spisima ostalo je zapisano da je iza javne scene upozoravao ključne političke aktere da odustanu od podjele Bosne i da je svoje najbliže saradnike držao u uvjerenju da nije odustao od autonomije Bosne i Hercegovine. Radilo se, u neku ruku, o dvostrukoj političkoj igri koja je iznenada prekinuta njegovom smrću. Zato je i ostalo otvoreno pitanje kuda je, zapravo, ta politika što se tiče Bosne i Hercegovine vodila.

Bez pretenzija da damo odgovore na ta pitanja, u ovom radu ćemo se, propitujući dostupne izvore, opširnije osvrnuti na neke važnije aktivnosti Mehmeda Spahe u periodu od otvaranja pregovora Cvetković – Maček početkom marta 1939. godine, pa do njegove iznenadne smrti 29. juna 1939. godine.¹ U tom kontekstu,

¹ Indikativno je da o djelovanju Mehmeda Spahe u vrijeme pregovora Cvetković – Maček nismo uspjeli pronaći nijedan dokument u nekoliko fondova Arhiva Jugoslavije u Beogradu: Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, Milan Stojadinović, Knez Pavle Karađorđević i Pres biro Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije.

podsjetit ćemo i na politički zaokret njegovog nasljednika dr. Džafera Kulenovića, koji se zaklinjao da nastavlja djelo svog velikog prethodnika, ne libeći se istovremeno da javno kritikuje njegovo držanje tokom spomenutih pregovora.

O rezultatima pregovora

Učinivši iznenadan zaokret u svojoj dotadašnjoj politici, Mehmed Spaho je 1935. godine napustio Udruženu opoziciju, koju je predvodio Vlatko Maček i ušao u vladu Milana Stojadinovića, uvodeći pritom i „svoju“ Jugoslavensku muslimansku organizaciju (JMO) u Jugoslovensku radikalnu zajednicu (JRZ) kao novu političku grupaciju koja je bila politička osnovu Stojadinovićeve vlade. U toj vladi važio je kao jedan od njenih glavnih nesrpskih protagonista, da bi samo tri godine kasnije, zajedno sa Korošcem, aktivno sudjelovao u njenom rušenju, a potom i u uspostavi nove – Cvetkovićeve vlade, u kojoj će doživjeti u kojoj će doživjeti ne samo razočarenje (naspram svojih očekivanja u toj vladi), već i totalnu marginalizaciju tokom pregovora Cvetković – Maček.

U novoj vladi Dragiše Cvetkovića, koji je u ime Namjesništva dobio zadatak od kneza Pavla Karađorđevića da riješi tzv. hrvatsko pitanje, Mehmed Spaho zadržava ministarsku poziciju ne samo zbog toga što je imao zasluga u obaranju prethodne vlade, već i zbog podrške politici sporazuma sa Hrvatima. Računao je da će nakon otvaranja tih procesa nametnuti i svoj stari, privremeno „skrajnuti“ (odloženi) politički koncept autonomije Bosne i Hercegovine, kao izvorni programski zahtjev JMO, uzdajući se, uz ostalo, i u svoju lidersku poziciju među bosanskim muslimanima i već stečenu političku reputaciju u Beogradu.

Deklaracijom vlade Dragiše Cvetkovića od 10. marta 1939. godine ozvaničeno je napuštanje politike integralnog jugoslovenstva u državnoj politici i označen početak preustroja zemlje, u prvom redu otvaranjem hrvatskog pitanja. Rješenje je moralo biti tako „da

Hrvatima stvori formalnu i stvarnu ravnopravnost u granicama ove državne zajednice, koje oni ni jednim svojim političkim aktom nisu porekli.“² Ovaj politički zaokret je sa odobravanjem popraćen u Hrvatskoj, u prvom redu u okviru HSS-a i političkim krugovima oko Mačeka. Tako su stvoreni svi preduslovi za početak pregovora o rješavanju hrvatskog pitanja.

Odmah nakon očitovanja političkog zaokreta nove vlade uslijedilo je više sastanaka Dragiše Cvetkovića i Vladka Mačeka, s ciljem da se što prije dođe do sporazuma. Prvi rezultati obnarodovani su 4. aprila 1939., nakon dvodnevni pregovora u Zagrebu. U posebnom novinskom kominikeu javnosti je saopšteno da su pregovarači „uglavnom saglasni o suštini razmotrenih pitanja i da imaju iste osnovne poglede o načinu na koji bi trebalo ta pitanja rešiti“.³

Na toj osnovi, već krajem aprila 1939. godine, u relativno dobroj pregovaračkoj atmosferi, učinjen je odlučujući korak ka konačnom dogovoru: postignuta je saglasnost o prvim konturama buduće Hrvatske banovine. U teritorijalnom pogledu, objedinjavala bi Savsku i Primorsku banovinu, uključujući i grad Dubrovnik, a pravno imala sve nadležnosti, osim vrhovne državne uprave, narodne odbrane i spoljnih poslova. Kako se u „prvoj rundi“ nije moglo doći do sporazuma o podjeli Bosne i Hercegovine i Vojvodine sa Sremom, naknadno je prihvaćen prijedlog Mačeka da se u tim područjima sprovede plebiscit o teritorijalnom razgraničenju. Tome prijedlogu su se, međutim, oštro suprotstavile ne samo srpske političke stranke, već i vojni i crkveni vrh u

² Pretsjednik vlade g. Cvetković o Sporazumu – hrvatsko pitanje riješiće se zajedničkim pregovorima (ekspoze predsjednika Vlade na sjednici Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, 10. 3. 1939.), *Jugoslavenski list*, 11. 3. 1939, 2.

³ Politički razgovori između pretsednika vlade g. Cvetkovića i pretsednika Hrvatske seljačke stranke g. dr. Vlatka Mačeka vođeni 3 i 4 aprila, nastaviće se odmah posle uskršnjih praznika, *Politika*, 5. 4. 1939, 1.

Beogradu, kao i dva ključna nesrpska političara u Vladi Dragiše Cvetkovića – Spaho i Korošec.⁴

Iz tih razloga, knez Pavle, u ime Namjesništva, odbija sporazum, nakon čega pregovori zapadaju u izvjesnu krizu. Međutim, pregovarački proces se ne prekida. Naprotiv, iza kulisa se intenzivno pripremao njihov nastavak. To je, između ostalih, jasno nagovijestio i ugledni lider i narodni poslanik HSS-a iz Karlovca Ivan Šubašić, na skupu svojih pristalica 29. maja 1939. u Delnicama: „Ostaće vam jedno, ostaće vam vera i nada da će sporazum biti i biće onakav kakav će potpuno zadovoljiti hrvatski narod i ničim oštetiti srpski narod. Kada to znamo onda možemo ići sa radošću i veseljem u skore buduće dane jer ovi principi i ova vera moraju pobediti i oni će pobediti. Sve drugo može ostati po strani, ali to mora da bude.“⁵

Ovaj optimizam nije bio bez razloga. U nastavku pregovora, do dana potpisivanja Sporazuma 26. augusta 1939. godine, bit će usvojeni svi predloženi aranžmani iz prethodne faze, s tom razlikom što se „plebiscit sada odnosio samo na Srem i preostale dijelove Bosne i Hercegovine“.⁶ (To jeste one koji po tom prijedlogu ne ulaze u sastav Banovine Hrvatske).

Banovina Hrvatska obrazovana je spajanjem Savske i Primorske banovine, sa dodatkom više srezova iz drugih banovina. Tako je u njen sastav ušlo i 13 bosanskohercegovačkih srezova i to: Derventa i Gradačac (iz Vrbaske), Travnik, Fojnica i Brčko (iz Drinske), te Bugojno, Prozor, Duvno ili Tomislav Grad, Livno, Mostar, Konjic, Ljubuški i Stolac (iz Primorske banovine). Osim bosanskohercegovačkih, priključeni su joj još i Dubrovnik iz Zetske, te Šid i Ilok iz Dunavske banovine. Položaj preostalih dijelova

⁴ Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u 20. stoljeću*, Sarajevo 1998, 123.

⁵ Zbor HSS u Delnicama – govor g. dr. Šubašića o sporazumu Srba i Hrvata, *Politika*, 31. 5. 1939, 4.

⁶ Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 123.

Bosne i Hercegovine i Vojvodine zavisio je od toga da li će ove pokrajine biti posebne jedinice ili će se dijeliti između Srba i Hrvata. Dakle, granice nisu bile konačne, jer je sporazumom ostavljeno da se uređuju tokom daljeg „preuređenja države“.⁷ U obje varijante nije dolazilo u obzir vraćanje spomenutih 13 srezova Bosne i Hercegovine, koji su već bili „zaokruženi“ u sastavu Banovine Hrvatske.

O političkoj poziciji Mehmeda Spahe tokom pregovora

Iako su vođeni u strogoj tajnosti, pregovori Cvetković - Maček izazvali su veliku pažnju javnosti i uzburkali političku scenu zemlje. Dragiša Cvetković u pregovore nije uključivao svoje ministre zato što je u njima vidio samo potencijalne „kočničare“ započetog pregovaračkog procesa, pa ih je zato i držao na „pristojnom odstojanju“.⁸ Ni Mehmed Spaho kao njegov ministar u vezi s tim

⁷ Mira Radojević, Sporazum Cvetković – Maček i Bosna i Hercegovina, *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Međunarodni naučni skup 13. – 15. decembar 1994.* Istorijski institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Zbornik radova, Knjiga 12, Istorijski institut SANU – Beograd, Pravoslavna reč, Novi Sad, Beograd 1995, 126–127.

⁸ Iako je nakon pada Stojadinovića novi predsjednik vlade Dragiša Cvetković izabran i za predsjednika JRZ, on je, produžujući život te stranke, ustvari započeo njenu tihi likvidaciju. Kad je uvidio da se neće moći ostvariti planovi o velikoj stranci u kojoj bi četvrti partner bio HSS i Maček, knez Pavle je izgubio svako interesovanje za tu stranku. Ona mu je služila kao politički instrument sve dotle dok se nadao da će doći do rješenja hrvatskog pitanja u okvirima Ustava iz 1931. godine. Kad je konačno postalo jasno da rješenje tog najvećeg unutrašnjopolitičkog pitanja zemlje zahtijeva i njenu unutrašnju preorganizaciju, knez Pavle je, pod pritiskom općih međunarodnih prilika, Londona posebno, odlučno pokrenuo proces sporazumijevanja sa Hrvatima za što mu JRZ ne samo da nije bila više potrebna, već je predstavljala i određenu smetnju i opterećenje, jer je u svom programu imala očuvanje ustava kao jedan od svojih najvažnijih ciljeva. Osim toga, mnogi članovi JRZ bili su vezani raznim konkretnim interesima za državno uređenje kakvo je postavio taj ustav (zapošljavanje, privilegije, krupni poslovi, špekulacije). Svaki frontalni napad na tu stranku izazvao bi njihovu reakciju i dao pravo Stojadinoviću i njegovim pristalicama da se frontalno brane. Zato je i odlučeno da se Stojadinović sruši u samoj JRZ. Nakon njegovog

nije mogao biti u boljoj poziciji. Naprotiv.⁹ Kad su pregovori otvoreni, on je postao ne samo nevažan, već i smetnja onim političkim faktorima kojima je pomogao (i bio jedan od odlučujućih „čimbenika“) da dođu na vlast. Iako je, uistinu, bio i ostao neprikosnoveni lider bosanskih muslimana, morao je „mirno“ gledati kako glavni zagovornici autonomije Bosne (ustvari njegove politike, koje se nikada suštinski nije odrekao) sada nastupaju iz redova Muslimanske organizacije Hakije Hadžića, koji su ga upravo najviše i kritikovali zbog ulaska u JRZ i vladu.

I prije otvaranja samih pregovora Maček je vodio dvoličnu politiku i imao gotovo ignorantski odnos prema pripadnicima Muslimanske organizacije, a u toku samih pregovora odbijao je da se susretne sa liderima te organizacije Hakijom Hadžićem i Ademagom Mešićem. I pored toga, oni su se i dalje uzdali u Mačeka i osuđivali pasivno i neodlučno držanje muslimanskog dijela JRZ i samog Mehmeda Spahe kao muslimanskog lidera tokom tih pregovora. Početkom aprila 1939. izaslanici Muslimanske organizacije okupili su se u Sarajevu i usvojili rezoluciju u kojoj osuđuju centralistički

uklanjanja i sama stranka gubi na važnosti i postaje manje-više nepotrebna. Naravno i njene „sastavnice“, među kojima je i muslimansko krilo, sastavljeno od članova JMO. Cvetković nije ni pregovarao sa Mačekom u ime vlade i JRZ na čijem se čelu nalazio, već u ime Krune, kao ovlaštenu izaslanik Namjesništva, odnosno Kneza Pavla. S takvim ovlastima, nije bio ni obavezan da konsultuje članove vlade i visoke funkcionere JRZ o toku pregovora. Manje-više vukao je sve poteze iza njihovih leđa. (*Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji*, I deo, Beograd 1952, 351-354).

⁹ Vezano za poziciju Mehmeda Spahe kao političkog lidera bosanskohercegovačkih muslimana tokom pregovora, za ilustraciju može poslužiti pismo Branka Čubrilovića Jovanu Jovanoviću od 24. 3. 1939., pisano poslije njegovog razgovora sa Mačekom, u kojem se ističe da je Maček bio za takav razgovor u kojem bi Srbi i Hrvati bili osnova za sporazum: „Praktično primenjeno ova misao znači, da bi Maček želio da Korošec i Spaho pri rješavanju unutrašnjeg spora igraju manje važnu ulogu. To je potrebno Vama da znate ako bi se stvarala koncentracija, da ova dva političara uniđu sa što manje snage i to one odlučujuće snage, budućim političkim kombinacijama.“ Dalje konstatuje da će Udružena opozicija dati Mačeku podršku. (AJ, Fond J. Jovanovića, K. 44 u: Pero Vojinović, *Vrbaska banovina u političkom sistemu Kraljevine Jugoslavije*, Banja Luka 1997, 144-164).

program JRZ. Vezano za pregovore, u tom dokumentu navodi se da muslimani „pod zajedničkim vodstvom Dr. Vladka Mačeka“ traže takvo preuređenje države u kojem će BiH „u historijskim granicama, cijelim i neokrnjenim, biti posebna, sa drugim dijelovima državne zajednice, potpuno ravnopravna jedinica sa svojim posebnim bosanskohercegovačkim saborom i sa svojom tome saboru odgovornom bosanskohercegovačkom vladom u Sarajevu“.¹⁰

Kao što je poznato, Maček je, opet, zbog svojih teritorijalnih aspiracija na Bosnu ignorisao ne samo Mehmeda Spahu, već i Hadžića, koji se prema Mačeku u međuvremenu počeo postepeno hladiti, iako mu je svojevremeno bio „zakletva“. S druge strane, Cvetković je kao eksponent srpske politike „po logici stvari“ zastupao koncepciju „srpske Bosne“, pa mu se nije ni bilo teško složiti sa Mačekom da Mehmeda Spahu i sve muslimanske političare drže što dalje od započetih pregovora. U takvoj situaciji politička pozicija Mehmeda Spaha bila je izrazito nezahvalna. Ulazeći u vladu Milana Stojadinovića 1935. i Cvetkovića 1939. godine, on je pristao na Ustav iz 1931., a samim tim i na banovinsko uređenje zemlje, odričući se tako i same ideje autonomije Bosne. U isto vrijeme, kao ministar u tim vladama iskreno je podržavao rješenje „tog istog“ hrvatskog pitanja, uvjeren da će se tako stabilizirati ne samo prilike u zemlji, već da će se naći i neko prihvatljivo rješenje za Bosnu.¹¹ Otuda ne čudi njegova neodlučnost i suzdržanost od bilo kakve javne reakcije na tok i rezultate pregovora Cvetković – Maček i istovremeno velika zabrinutost u pogledu dalje sudbine Bosne i Hercegovine koju je ispoljavao iza javne scene ili posredno preko svojih pouzdanika u stranačkim ili njemu naklonjenim listovima (*Pravda*, *Muslimanska svijest* i dr.).

¹⁰ Zlatko Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929. – 1941. (u ratu i revoluciji 1941.- 1945.)*, Zagreb 2012, 513

¹¹ Robert J. Donia i John V. A. Fine, Jr., *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*, Sarajevo 2011, 116, 117.

Kao iskusan političar, on je brzo spoznao da bi, u slučaju otvorenog odbijanja sporazuma, bio ne samo politički marginalizovan, već označen i kao protivnik sređivanja unutrašnjih protivrječnosti i nacionalno-političkih tenzija u zemlji. Znao je da bi u tom slučaju bio ekspresno uklonjen iz vladajuće strukture, nakon čega tek ne bi nikako mogao uticati na započete političke procese.¹² Da je ova Spahina procjena bila realna, potvrđuje i ekspresno udaljavanje nekada moćnog Stojadinovića i njegovih pristalica iz poslaničkog kluba, a potom i sa funkcije predsjednika JRZ, sredinom juna 1939., zato što su podnijeli interpelaciju protiv sporazuma sa Hrvatima.¹³ Ako je Cvetković na poticaj ili uz pomoć Namjesništva uspio baciti na političku marginu moćnog Stojadinovića, zasigurno je sličnu „odmazdu“ mogao očekivati svako ko bi se usudio da ometa taj proces. To bi, svakako, mogao biti jedan od razloga što se Spaho taktički uzdržavao od otvorenih reakcija na nagovještaje podjele Bosne i Hercegovine.

Spahina javna podrška pregovorima

Za bolje razumijevanje Spahine pozicije tokom srpsko-hrvatskih pregovora od značaja su dvije njegove ministarske posjete Sloveniji. Prva je upriličena 16. aprila 1939. godine, uoči nastavka pregovora koji su bili zapeli upravo oko teritorijalnih razgraničenja na prostoru Bosne i Hercegovine.¹⁴ Spaho se našao na zajedničkom izletu u Rogoškoj Slatini sa predsjednikom vlade Dragišom

¹² Z. Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 508.

¹³ Na zajedničkoj sednici šireg Glavnog odbora JRZ izabran je za predsjednika Glavnog odbora JRZ g. Dragiša Cvetković, predsjednik vlade i ministar unutrašnjih dela; Jednoglasnom odlukom Glavnog odbora JRZ isključeni su iz stranke gg. dr. Milan Stojadinović, Đuro Janković... (u podnaslovu se navodi još 7 imena), *Politika*, 10. 6. 1939, 3; Posle odluke užeg klupskog odbora o isključenju g. dr. Stojadinovića iz Kluba JRZ, *Politika*, 21. 6. 1939, 4.

¹⁴ Prema izvorima, pitanje Bosne i Hercegovine postavljeno je 15. 4. 1939. godine već u drugom susretu Cvetkovića i Mačeka.

Cvetkovićem i tadašnjim predsjednikom Senata dr. Antonom Korošcem. Odatle su se, u pratnji bana Dravske banovine dr. Natlačena, odvezli u Celje, gdje su prisustvovali godišnjoj skupštini Novinarskog udruženja - Sekcija Ljubljana. Nakon ručka, otputovali su u Kamnik, a zatim u Ljubljano. Pošto su zajednički večerali u Hotelu „Union“, Spaho je otputovao za Beograd, a predsjednik Cvetković, na nastavak razgovora sa Mačekom u Zagreb. Kako su izvijestile novine, „na stanici gg. Cvetkovića i Spahu ispratili su gg. Dr. Korošec, dr. Krek, ban dr. Natlačen i mnogobrojni prijatelji, pa su tom prilikom priređene srdačne ovacije“.

Tokom tog „političkog izleta“ iza kulisa se zasigurno razgovaralo o nastavku započetih pregovora Cvetković – Maček. Možda je s tim ciljem i došlo do njegovog organizovanja, jer nije bez razloga gotovo sva jugoslovenska štampa tom naizgled protokolarnom sastajanju posvetila nesrazmjerno veliku pažnju. Tako npr. *Jugoslovenska pošta* u drugom dijelu svog izvještaja posebno ističe da poslije Rogoške Slatine „zagrebački politički krugovi sa vanrednim interesovanjem očekuju današnji sastanak gg. Cvetkovića i Mačeka“, na kojem se „imaju perfektuirati zaključci po onim problemima, koji čine bazu sporazuma“, te da „neće više biti teško naći **pogodnu formulu** [*podvukao autor članka*], po kojoj bi se odluke sankcionisane od odgovornih političkih faktora, imale što prije da sprovedu u život“.¹⁵ Iako se ove prognoze nisu ostvarile, jer su pregovori već sutradan, 17. aprila 1939. godine, zapali u ozbiljnu krizu i privremeno obustavljeni, spomenute susrete u Rogoškoj Slatini, kasnije će, u jednoj svojoj retrospektivnoj skici, ne bez razloga, posebno apostrofirati beogradska *Politika*, navodeći i Spahino učešće u njima: „To su bili politički neobično živi dani. U nedelju 16. aprila g. Cvetković je otputovao iz Zagreba u Rogošku Slatinu gde je imao sastanak sa g. Korošcem i pok. dr. Spahom. Za

¹⁵ Gg. Cvetković, Spaho i Korošec na zajedničkom izletu, *Jugoslovenska pošta*, 17. 4. 1939, 3.

to vreme su bila većanja u političkoj kancelariji g. dr. Mačeka i g. dr. Šutej je posle tih većanja izrađivao predloge Hrvatske seljačke stranke.“¹⁶

O krizi u pregovorima vrlo precizno se govori i u redovnom izvještaju Kraljevske banske uprave Drinske banovine o političkoj situaciji u Banovini za mjesec april koja je upućena Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beograd: „Neizvjesnost koja postoji o sporazumu unosi posljednjih dana veliku zabrinutost u sve krugove narodne, naročito kod katolika i pravoslavnih. Srbi u Bosni žele sporazum sa Hrvatima, čak i po cijenu sitnijih ustupaka ne bazi reciprociteta. Srbi su apsolutno svjesni da je razgraničenje prema Hrvatima izvjesno, jer ipak je bolje i to nego eventualna autonomija Bosne i Hercegovine koju traži Spaho i muslimani! Srbi Bosanci su protiv autonomije, a i Hrvati Bosanci su protiv autonomije Bosne! Srbi su oštro protiv autonomije jer bi bili majorizirani u Bosni i Hercegovini od strane muslimana i Hrvata, jer treba znati da je Bosna i po političkom i po istorijskom i po etnografskom osnovu srpska pokrajina!“¹⁷

Mjesec dana kasnije, u drugoj polovini maja 1939., dok je daleko od očiju javnosti Cvetković „nastojao otkočiti pregovarački proces“, Spaho se ponovo našao u Sloveniji, ovoga puta u Ljubljani, da bi kao ministar saobraćaja prisustvovao svečanom otvaranju radova na izgradnji pruge Černomelj – Vrbosko, koja je povezivala Sloveniju sa Jadranskim morem. S obzirom na aktuelnost, u svojim javnim istupima tokom tih svečanosti akcenat je stavio na pregovore Cvetković – Maček i, razumljivo, u ime Vlade poslao optimističnu poruku: „Mi ćemo ovaj zadatak riješiti pošto smo ga se latili otvorena srca i najbolje volje. Sada su pregovori možda malo zastali,

¹⁶ Posle zaključenja Sporazuma: g. Dragiša Cvetković i g. dr. Vlatko Maček, radeći na Sporazumu sastali su se ukupno osamnaest puta i većali svega oko 60 časova, *Politika*, 27. 8. 1939, 9.

¹⁷ ABIH, KBUDB, pov. br. 261039.

ali iskrenost sa obje strane najbolja je garancija za uspjeh, s tim će naša otadžbina postati mnogo jača i moćnija“.¹⁸ Da bi posebno naglasila Spahin stav o pregovorima, beogradska *Politika* njegove riječi ističe u naslovu izvještaja sa spomenute svečanosti: „Odlučni smo da rešimo mnoga pitanja, naročito pitanje koje je danas najaktuelnije, a to je hrvatsko pitanje, rekao je ministar g. dr. Spaho“.¹⁹

Za bolje razumijevanje tadašnje Spahine političke pozicije, važno je naglasiti da je ovo bila njegova prva javna politička izjava nakon decembarskih izbora 1938. godine, ali i prvo i posljednje javno istupanje u vezi sa pregovorima Cvetković – Maček koji su već ulazili u svoju odlučujuću fazu. Ubrzo će se pokazati da je to bila i svojevrsna politička oporuka Mehmeda Spahe, kojeg će, nakon prijema italijanskog ambasadora prometa u Sarajevu, višednevne službene posjete Njemačkoj, te ponovnog kraćeg zadržavanja u Sarajevu, zateći iznenadna smrt, 29. juna 1939. godine u Beogradu.²⁰

Spahine reakcije - izvan javne političke scene

Dok je Maček iza scene insistirao da se Spaho kao i ostali bosanski političari drže podalje od „historijskog srpsko-hrvatskog sporazuma“, i Spaho je, isto tako na razne načine, takođe iza scene, na svoj način pokušavao ograničiti Mačekove apetite „prema dijelovima BiH“ kako bi očuvao teritorijalni okvir za ostvarenje starih muslimanskih autonomističkih koncepcija u daljem preuređenju države. Zato je pokušavao ostati u stalnom kontaktu sa ključnim akterima te velike igre. Drugo je pitanje, koliko je mogao

¹⁸ Iskrenost s obje strane najbolja je garancija za uspjeh, *Jugoslovenska pošta*, 20. 5. 1939, 3.

¹⁹ Odlučni smo da rešimo mnoga pitanja, naročito pitanje koje je danas najaktuelnije, a to je hrvatsko pitanje, rekao je ministar g. dr. Spaho, *Politika*, 22. 5. 1939, 3.

²⁰ Z. Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 535-536.

sam uticati na njen ishod. Dok je na javnoj političkoj sceni u vezi s pregovorima istupio samo jedanput, o njegovom djelovanju iza scene, osim memoarskih i nekih kasnije nastalih publicističkih tekstova, nema drugih podataka.

Tako o atmosferi u takozvanom bosanskom krilu JRZ u Beogradu za vrijeme pregovora, doznajemo iz jednog zapisa Branka Miljuša, Bosanca na funkciji ministra bez portfelja u tadašnjoj vladi Dragiše Cvetkovića, koji između ostalog piše: „Mi iz Bosne, kojim je oštrica sporazuma stalno visila nad glavom, često smo se sastajali, savjetovali i međusobno obavještavali.“ Dalje piše da su se sastanci održavali u kabinetu Mehmeda Spaha, kao sjedištu „bosanske političke aktivnosti“ u Beogradu. Prema ovom memoarskom spisu, Spaho je izražavao bojazan od nagoviještenog teritorijalnog zaokruživanja „hrvatskog nacionalnog korpusa“, a podjelu Bosne smatrao „smrtnim udarcem za muslimane“. Miljuš navodi kako mu je u jednom razgovoru Spaho rekao da bi u slučaju podjele „slabo prošli i vi pravoslavci, a još gore mi muslimani. Podijeljeni između dva narodnosna područja, a inače vjerska manjina, bili bismo etnički i vjerski ugroženi i jednog dana dovedeni u takav položaj da bi smo se mi muslimani između sebe krvili“. Prije iznenadne smrti, svojim najbližim saradnicima u Sarajevu navodno je rekao da će „i dalje nastaviti borbu i da ni u kom slučaju neće dozvoliti da Kraljevsko namjesništvo donese jednu odluku koja nije po volji muslimana.“²¹

Ovaj Spahin stav potvrdit će i patrijarh srpski Gavriilo Dožić (1881–1950), koji je na toj dužnosti bio od 1938. godine. U svojim memoarima koje je pisao neposredno poslije Drugog svjetskog rata, ovaj velikodostojnik Srpske pravoslavne crkve sa simpatijama piše o Mehmedu Spahi, bez obzira što je Spaho bio jedan od glavnih nesrpskih stubova u vladama Stojadinovića i Cvetkovića, koje je Srpska pravoslavna crkva smatrala nenarodnim i nedemokratskim.

²¹ Navodi prema: Ahmed Lavić i Elvedin Subašić (priređivači), *Mehmed Spaho*, Sarajevo 2010, 104.

Kako navodi u svojim memoarima, Spaho mu je, u vezi sa rješavanjem hrvatskog pitanja, govorio da „niko od nas nije protiv toga (tj. Sporazuma, n.a.), ali mi Muslimani ne možemo dozvoliti da se ni u kom slučaju Bosna cepa. Ne želimo da budemo ni Srbi, ni Hrvati nego da ostanemo kao što sam rekao, jedna politička organizacija sa verskim obeležjem“.²²

Nadalje navodi da je posredstvom mitropolita dabrobosanskog Petra, krajem jula 1939. godine, primio šestočlanu muslimansku delegaciju iz Bosne i Hercegovine, koja je željela da mu izloži stav Muslimana nakon Spahine smrti „po pitanju Bosne i Hercegovine“. Delegaciju je predvodio senator Uzeir Hadžihasanović, za kojeg patrijarh piše da je bio jedan od najbližih Spahinih saradnika i vrlo ugledna ličnost u Sarajevu, „gde je uživao dobar glas i kod Srba i kod Muslimana.“ Sa njim su bila dva poslanika „njihove“ JMO u Narodnoj skupštini, jedan profesor i još dva ugledna Muslimana iz Mostara. Tom je prilikom Hadžihasanović svoga domaćina detaljno obavijestio o Spahinom stavu u završnici pregovora Cvetković-Maček: „Rahmetli dr Spaho je bio prošloga meseca na službenom putovanju u Njemačkoj. Čim se vratio, došao je u Sarajevo. Imali smo jedan širi sastanak naših prvaka. On nam je podvukao, da po tome sporazumu treba da se pocepa BiH na dvoje. Bio je mnogo zabrinut. Nije ništa dobro predviđao. Izložio nam je da je skrenuo pažnju Kraljevskom namesništvu na težinu situacije i motivisao naš stav o ovome: Muslimani BiH žele iskreni sporazum Srba i Hrvata, radi okončanja hrvatskog pitanja. Ali ni u kom slučaju ne bi mogli da dozvole da se BiH cepaju i dele bez pristanka naroda i njegovih predstavnika, ne samo Muslimana, nego i Srba koji su najbrojniji po stanovništvu u ovim pokrajinama. Mi smo svi u potpunosti primili ovo saopštenje kao naš stav, odnosno svih muslimana. Smatrali smo da je rahmetli dr Spaho imao u potpunosti legitimaciju i poverenje svih

²² *Memoari patrijarha srpskog Gavrila*, Beograd 1990, 144-145.

Muslimana, da kaže ono što mi svi želimo i osećamo. Mi takav stav smatramo kao jedino ispravan i pravičan. Posle naše duge diskusije, rahmetli dr. Spaho rekao je da će i dalje nastaviti svoju borbu i da ni u kom slučaju neće dozvoliti da Kraljevsko namesništvo donese jednu odluku koja nije po volji nama Muslimanima i našim interesima, pošto cepa pokrajine u kojima žive Muslimani i tako nas dovodi u tešku situaciju. Mi nismo ni za vreme okupacije Austro-Ugarske dozvoljavali da budemo cepani, nego smo se borili protivu svake sile pa ma s koje strane ona dolazila.“²³

Šukrija Kurtović kao aktivista „Gajreta“, koji je kasnije prišao autonomističkom pokretu, napisao je u januarskom broju 1940. društvenog glasila *Gajret* (a prenijeli ga mnogi prosrpski listovi), uvodni članak pod naslovom „Sporazum i muslimani“ u kojem piše kako mu je Spaho u povjerenju iznosio sljedeću alternativu: „Ako Bosna i Hercegovina ne mogu dobiti autonomiju, onda ne možemo ni pod koju cijenu dozvoliti da se dijeli, nego kao cjelina neka pripada Srbiji“. Kako piše Kurtović, to je stanovište Spaho zastupao kako radi potrebe ostvarivanja veze bosansko-hercegovačkih muslimana sa ostalim muslimanima na područjima koja gravitiraju Srbiji, tako i zbog nepovjerenja muslimana prema katoličkom zapadu, odakle su u prošlosti nasilno istrijebljeni.²⁴

Na osnovu ovakvih i sličnih iskaza, pogotovo poslije smrti Mehmeda Spahe, ne mogu se donositi pouzdani sudovi o stavu muslimanskog vodstva, pa i samog Spahe o konačnom ishodu i završnici pregovora Cvetković – Maček. Članak ovog prosrpski orijentisanog autora više je intoniran, kako i sam navodi, kao poruka za onu „gospodu iz Zagreba koji hoće pošto-poto, da svojom agitacijom među muslimanima otcepe što veći deo Bosne i

²³ *Memoari patrijarha srpskog Gavrila*, 149.

²⁴ Bosansko-hercegovački muslimani pripadaju srpskom dijelu naroda, *Jugoslovenska pošta*, 20. 1. 1940; Šukrija Kurtović, *Sporazum i Muslimani* (preneseno iz „Gajreta“, br. 1-2/1940, 7-9), *Vrbaske novine*, 31. 1. 1940, 2.

Hercegovine za banovinu Hrvatsku“.²⁵ U ovom članku autor je pokušao dodatno razjasniti muslimanski, a ustvari *Gajretov* odnos prema hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideologiji nakon smrti Mehmeda Spahe i stvaranja Banovine Hrvatske. Slično treba promatrati i spomenute memoarske zabilješke Srpskog patrijarha Gavriela Dožića i ministra Branka Miljuša, koji su svaki iz svog ugla, takođe naknadno, objašnjavali reagovanje Mehmeda Spahe izvan javne političke scene u završnoj fazi pregovora Cvetković – Maček.

Pored navedenih memoarskih zapisa, o protivljenju Mehmeda Spahe i njegovom stavu oko podjele Bosne i Hercegovine (koji, istina, nikada nije javno iznio) govori se i u historijskim pregledima i sintezama nekih ozbiljnih autora koji za svoje tvrdnje najčešće ne navode izvore. Tako se, na primjer, u knjizi grupe autora *Istorija Jugoslavije* iz 1972. navodi kako je Mehmed Spaho, u vezi sa nagovještajima podjele Bosne, protestovao čak i kod princa Pavla, za kojeg je smatrao da mu je prijateljski naklonjen itd.²⁶ Noel Malcom u svojoj knjizi *Povijest Bosne*, karakterišući Spahu kao promućurnog političara, „koji je uspio bosanskim muslimanima osigurati u međuratnom razdoblju politički utjecaj nerazmjerno veći od njihove bročane snage“, konstatuje da on ipak nije mogao spriječiti komadanje Bosne i Hercegovine iako se tome žestoko protivio.²⁷ I Mustafa Imamović u svojoj knjizi *Historija Bošnjaka*, takođe ne navodeći izvor, piše kako je Spaho upozorio Cvetkovića da se u tim pregovorima „ne čine koncesije na račun Bosne i Hercegovine.“ Ovaj autor je ostavio otvorenom i dilemu o ubistvu ili prirodnoj smrti dr. Mehmeda Spahe.²⁸ Mehmedalija Bojić, isto tako bez navođenja izvora, u svojoj knjizi *Historija Bosne i Bošnjaka* tvrdi da

²⁵ Isto.

²⁶ Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972, 442.

²⁷ Noel Malkom, *Povijest Bosne*, Sarajevo 2005, 139.

²⁸ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998, 520.

su u vezi s nagovještajem podjele Bosne „JMO i Mehmed Spaho protestirali“, te da se na dvoru „s razlogom pretpostavljalo da bi Mehmed Spaho i vodstvo JMO mogli da osujete planirani sporazum (...) zato je u dvorskim krugovima odlučeno da se Spaho ukloni sa političke scene.“²⁹ Slične tvrdnje o naprasnoj smrti Mehmeda Spahe iznose i akademik Muhamed Filipović, prof. dr. Fehim Nametak i još neki bošnjački intelektualci. S druge strane, pojedini historičari, kao na pr. prof. dr. Husnija Kamberović u vezi s tim izražavaju ozbiljne rezerve.³⁰

Politički nasljednik Džafer Kulenović

I pored nepovoljnih okolnosti u kojima je preuzeo poziciju Mehmeda Spahe nakon njegove smrti 29. juna 1939. godine, dr. Džafer-beg Kulenović nije dugo oklijevao sa javnim iznošenjem svojih stavova u pogledu pozicije Bosne i Hercegovine u procesu srpsko-hrvatskih pogađanja. Za razliku od svog velikog prethodnika, koji je izbjegavao javno istupanje o tom osjetljivom pitanju, Kulenović se nimalo nije libio da vrlo brzo, nakon preuzimanja svih Spahinih funkcija, kako u Vladi tako i u JRZ, jasno i glasno izađe sa starim, nikada potpuno odbačenim zahtjevom JMO za autonomiju Bosne i Hercegovine. To je učinio u trenutku kad se konačno uvjerio da Cvetkovićeva vlada, u kojoj je i sam sjedio, namjerava definitivni preustroj zemlje izvršiti na trijalističkom principu, po kojem će sve teritorije izvan granica Hrvatske i Dravske (buduće Slovenačke) banovine pripasti banovini „Srpske zemlje“ u koju će ući i Bosna i Hercegovina, podijeljena na niže administrativne jedinice. Shvativši da se u toj vladi niko ozbiljno ne obazire na njegovo protivljenje takvom konceptu, odlučio je da javno istupi sa zahtjevom da se

²⁹ Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, Sarajevo 2001, 180.

³⁰ Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho - politička biografija*, Sarajevo 2009, 147-150.

Bosna i Hercegovina, uz Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju, organizuje kao četvrta autonomna jedinica u budućem preustroju zemlje. Taj je zahtjev jasno formulisao i u javnost plasirao na konferenciji za novinare u Beogradu 6. novembra 1939. godine, koja će se kasnije kvalifikovati kao „Beogradska autonomaška izjava Džafera Kulenovića“. Ključni dio te izjave glasi: *„Ja držim da je najbolje, kad bude došlo na dnevni red pitanje preuređenja države, da se stvori još jedna četvrta jedinica pored triju, pored srpske, hrvatske i slovenačke. Ja držim da je potrebno da bude i da postoji četvrta jedinica koja će vezivati, spajati ove tri. Jer ova četvrta jedinica ne bi davala svojoj teritoriji samo ono plemensko ili narodno ili narodnosno, kako se to sad kaže u Hrvatskoj, obeležje, kao što bi davale srpska, hrvatska i slovenačka, nego bi joj davale jugoslovensko obeležje. Na ovoj teritoriji žive pomešani i Srbi i Hrvati, po veri i katolici i pravoslavni i muslimani, koji su i Hrvati i Srbi. A svi su Jugosloveni.“*³¹ „Beogradska izjava“ Džafera Kulenovića značajna je po tome što predstavlja prelomnu tačku u bošnjačkoj nacionalnoj politici tog vremena. Označila je prekid sa šutnjom i vraćanje JMO svom izvornom programu, „kojeg je dvadesetak godina ranije usvojila kao putokaz borbe za ostvarenje muslimanskih interesa u Bosni i Hercegovini“.³²

Iako se gotovo u svakoj prilici pozivao na Mehmeda Spahu, tvrdeći da nastavlja njegovu politiku, Kulenović je nakon „Beogradske izjave“ u jeku političkih previranja i žestokog protivljenja, naročito sa srpske strane, te brutalnih napada na njega lično, ponekad upućivao i javne kritičke aluzije na pasivno držanje svojih prethodnika, naravno ne navodeći konkretna imena. Poseban odjek imao je njegov politički govor u Travniku 3. maja 1940.

³¹ Ministar g. dr. Kulenović smatra da pored Hrvatske, slovenačke i srpske banovine, treba stvoriti i četvrtu jugoslovensku banovinu, koju bi činile Bosna i Hercegovina, *Politika*, 7. 11. 1939, 7.

³² Omer Ibrahimagić, *Državnopravni i politički razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2009, 228.

godine, na čiji sadržaj je reagovao čak i reisul-ulema Fehim Spaho, ustajući u odbranu „lika i djela“ svoga brata Mehmeda. Prema pisanju *Jugoslavenskog lista*, Kulenović je tom prilikom, između ostalog, rekao „da je sporazum u načelu posve dobar, ali da je to tek početak preuređenja države. Njegove se posljedice još dobro ne opažaju, jer treba vremena da se opreke koje su se 20 godina sijale, izbrišu, pa da se opet povrati bratsko povjerenje [...] To je uostalom i program stranke ili bolje reći muslimanskog pokreta kojem on stoji na čelu, pa će se za taj program svim silama i boriti. Zašto se kroz 20 godina nije počelo rješavati to pitanje, uzrok je centralistički režim, a osim toga *predstavnici muslimana u vladi čuvali su svoje stolice, pa nisu smjeli ni pokretati to pitanje.* (podvukao autor) Tu se gosp. Kulenović osvrnuo na svoje protivnike i upozorio prisutne da ih se čuvaju ako među njih dođu“.³³

Reagujući na ovu „blagu prozivku“ svojih prethodnika, prepoznajući u njima i svoga brata Mehmeda, reisul-ulema Fehim Spaho 7. maja 1940. godine Kulenoviću piše sljedeće: „Da ti pravo kažem, ja nikako ne vjerujem, da si Ti ovo rekao, pa makar pri tome mislio i na druge ljude osim rahmetli Mehmeda, jer kad god su u vladi bili pravi predstavnici muslimana, tu je bio Mehmed sa svojim društvom i ja mislim, da ni među protivnicima njegovim ne može se naći čovjek, koji bi mu mogao prigovoriti, da je čuvao ministarsku stolicu. Udarao je nogom u nju, kad god je smatrao da je to u interesu muslimana.“ U nastavku pisma navodi da je Mehmed Spaho „kod svakog ulaska u vladu davao principijelne izjave, da on ulazi u vladu da vodi tekuće poslove, ali ako dođe na dnevni red preuređenje države, da će on odmah postaviti na tapet i autonomiju Bosne i on je to pitanje zaista uvijek držao na dnevnom redu“. Podsjetivši Kulenovića da je ta njegova izjava u Sarajevu shvaćena kao direktna kritika politike rahmetli Mehmeda Spahe i da je revoltirala njegove poštovaoce, u tom svom dopisu Fehim Spaho ga moli da tu „stvar“

³³ Svršetak turneje ministra dra. Džafera Kulenović po Bosni i Hercegovini, *Jugoslavenski list*, 5. 5. 1940, 3.

na neki način „reparira“. „Ako nijesi rekao, da to javno preko 'Jugoslovenskog lista' demantuješ, a ako su Ti takve riječi izletjele, da nastojiš da im dadeš pravo tumačenje, jer ja ne vjerujem, da Ti imaš ovakovo mišljenje o rahmetli Mehmedu.“ Na kraju svog pisma Fehim Spaho unosi i dozu emocija: „Svakako te molim, da mi odmah odgovoriš na ovo pismo, jer ja ne mogu nikako dozvoliti, da mi rođeni brat, koji je ipak učinio dosta i za državu i za naš svijet, ostane pod ovakvom objedom, i to od strane svog dugogodišnjeg saradnika a sad njegova političkog našljednika.“

Na kopiji ovog pisma koja se čuva u Fondu Fehima Spahe (Historijskom arhivu Sarajeva) rukom je dopisano sljedeće: „Na ovo pismo odgovorio Džafer 8. 5. telefonski i izjavio da nije ovako govorio. Poziva se na 'Jutarnji list', gdje je pravi izvještaj. Izaći će demanti u 'Narodnoj pravdi'.“³⁴

Zaključak

Na osnovu dostupnih arhivskih i memoarskih izvora, pisanja štampe i do sada objavljene literature može se zaključiti da izostajanje javne reakcije Mehmeda Spahe na ono što se „Bosni spremalo“ tokom pregovora Cvetković – Maček nije bilo rezultat promjene njegove političke strategije kada je Bosna u pitanju, već samo stvar političke taktike, kojoj je pribjegao usljed nepovoljnih prilika u kojima se kao političar našao. Vjerovao je u Jugoslaviju u kojoj će Bosna biti ravnopravna sa Srbijom, Hrvatskom i Slovenijom. Njegovo reagovanje izvan javne političke scene, u krugu političkih prijatelja i saradnika, potvrđuje da se nije mirio sa onim što se pripremalo kroz pregovore Cvetković – Maček. Međutim, ne znamo šta bi učinio do kraja tih pregovora. Niti je bila stavljena posljednja tačka na Sporazum, a niti je Spaho o tome rekao svoju posljednju riječ – prije nego što je zauvijek otišao. Odlučan

³⁴ Historijski arhiv Sarajeva, Zbirka Fehima Spahe, SF 582.

zaokret u takozvanoj muslimanskoj politici, nakon potpisivanja Sporazuma, napraviti će Spahin nasljednik Džafer Kulenović, koji je u svojoj „Beogradskoj izjavi“ od 6. novembra 1939. javno zatražio da se Bosna i Hercegovina u daljem preustroju zemlje, uz Hrvatsku, Srbiju i Sloveniju, organizuje kao četvrta jedinica. „Beogradska izjava“ naišla je na oštre reakcije u srpskim i hrvatskim političkim krugovima s jedne i označila početak Pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine s druge strane.

Konačno, postavlja se pitanje koji su razlozi izraženog kontrasta u pristupima Spahe i Kulenovića srpsko-hrvatskom sporazumijevanju, prvog koji se suzdržavao od komentara i javnog istupanja i drugog koji je vrlo brzo poslije preuzimanja Spahinih funkcija počeo odlučno promovirati autonomiju Bosne. Odgovor na ovo pitanje zahtijeva posebno istraživanje u prvom redu individualnih razlika između te dvije ličnosti, ali i različitih političkih okolnosti u kojima su radile i djelovale, što izlazi iz okvira ove teme.

MEHMED SPAHO AND THE CVETKOVIĆ – MAČEK NEGOTIATIONS

Summary

Based on the available archived sources, memoirs, press writings and previously published literature, it can be concluded that the absence of Mehmed Spaho's public reaction on what eventually „Bosnia would be put up to“ during the negotiations Cvetković-Maček, was not the result of the change of his political strategy concerning Bosnia, but solely the matter of the political tactic to which he approached due to the adverse circumstances in which he

found himself as a politician. He believed in Yugoslavia in which Bosnia would be equal to Serbia, Croatia and Slovenia. His reactions behind the public political scene, in the circle of his political friends and collaborators, do confirm that he could not reconcile with what would emerge from the negotiations Cvetković-Maček. However, we cannot know what he would do by the end of the negotiations. Neither the last dot had been put on the Treaty, nor Spaho had given his final word about it, before he had gone eternally. After signing the Treaty, a decisive turn in the so-called Muslim politics was made by Spaho's successor Džafer Kulenović who publicly requested in his „Belgrade announcement“ since 6th November 1939. for Bosnia and Herzegovina to be organized as the fourth unit in the future rearrangement, alongside Serbia, Croatia and Slovenia. On the one hand, „Belgrade announcement“ encountered harsh reactions in Serbian and Croatian political circles. On the other hand, it marked the beginning of the Bosnia and Herzegovina autonomy movement.

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

2

HISTORIJSKA MISAO, GOD. II, BR. 2, 1-305, TUZLA, 2016.